

**ŞEYYAD HAMZA'NIN YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİSİ İLE
TATAR TÜRKLERİNİN YOSIF KİTABI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ**

**-ON ŞEYYAD HAMZA'S "YUSUF U ZULEYHA" AND
TATAR TURKS' "YOSIF KİTABI"-**

MUSTAFA AÇA*

Özet

Türk Dünyası folklor incelemeleri, özellikle, 1990'lı yıllardan başlayarak karşılaştırmalı bir şekilde yapılmaya başlamıştır. Bugün de çok sayıda halk anlatması, gelenek, inanış vs. gibi Türk halk edebiyatının alanına giren malzemeler, yayılma alanları ile benzer ve farklı yönleri göz önüne alınarak incelenmektedir. Bu çalışmada Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Züleyha adlı mesnevisi ile Tatar Türklerinin Yosif Kitabı benzer ve farklı yönleri ile Türk halk anlatı geleneği içindeki yeri itibarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Tatar - Şeyyad Hamza - Yusuf u Züleyha - Kıssa - Motif

Abstract

Turkic folkloric studies have been researched by comparatively since 1990s. Most of folk narratives, traditions and religions belong to Turkish folk literature are also researched with their similar and different sides and their spread areas in these days. The aim of this paper is to research between Şeyyad Hamza's "Yusuf u Züleyha" and Tatar Turks' "Yosif Kitabı" by comparatively.

Key words : Tatar - Seyyad Hamza - Yusuf u Zuleyha - Tale - Motif

*Yusuf ile Züleyha hikâyesi, kutsal kitaplarda kendisine yer bulan ve yüzyıllardır Türk halkının hafızasından silinmeyen oldukça önemli bir halk anlatmasıdır. Bu çalışmada söz konusu hikâyenin Tatar Türklerine ait *Yosif Kitabı* adlı varyantı (Tatar Halık İcatı-Dastannar 1984: 163-174) ile Şeyyad Hamza'nın *Yusuf u Züleyha* (Yusuf ve Zeliha 1946) mesnevisi çeşitli yönlerden karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Ahsenü'l-Kısâs (Hikâyelerin en güzeli) olarak nitelendirilen ve bir aşk hikâyesi olan Yusuf Kıssası, Kur'an-ı Kerim'de "Yusuf" suresinde kaydedilmiştir. Türk edebiyatındaki *Yusuf ile Züleyha* hikâyeleri, daha çok Kur'an-ı Kerim'deki kıssadan etkilenecek yazılmıştır. Kıssa, İncil'de ve çok daha ayrıntılı bir şekilde Tevrat'ta da bulunmaktadır. İncelememiz sırasında daha çok hikâyenin Tatar Türkleri arasında *Yosif Kitabı* adıyla bilinen varyantı ile Şeyyad Hamza'nın *Yusuf u Züleyha*'sı esas alındığı için hikâyenin kutsal kitap-*

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi / BALIKESİR.

lardaki yapısından çok fazla söz edilmemiştir. Ancak, zaman zaman en eski yazılı örnekler olarak kabul edilen bu kıssalara müracaat edilmiştir. İncelemeye geçmeden önce esas aldığımız metinlerle ilgili bilgileri vermeyi gerekli görüyoruz:

Şeyyad Hamza'nın hayatı hakkındaki bilgiler kesin bilgilerden çok birtakım ipuçlarından yola çıkarak ortaya konulan rivayetlerdir. Şairimiz hakkında ilk çalışmalar merhum Fuad Köprülü tarafından yapılmıştır. Köprülü'ye göre Şeyyad Hamza 13. yüzyılda yaşamış Batınî mezhepli bir şairdir. Şair, klasik şiirlere olduğu kadar Yesevî tarzı şiirlere de meyletmiştir. O, eserlerinde estetik kaygıyı arka planda bırakmış bir şairdir (Köprülü 1980: 262-263)¹. Nitekim eserlerindeki teknik aksaklıklar, (aruz hataları vs.) Köprülü'nün görüşünü destekler niteliktedir. Ancak, aruz vezninin Anadolu sahasındaki ilk demlerine rast gelen Şeyyad Hamza'nın, bu yeni estetik boyutun emekleme döneminde eserlerini kaleme aldığı da unutulmamalıdır.

Şeyyad Hamza'nın *Yusuf u Züleyha* mesnevisi pek çok araştırmacı tarafından Anadolu'da yazılan ilk *Yusuf u Züleyha* mesnevisi olarak kabul edilmektedir (Levend 1984: 128-130)². Bazı kaynaklar Şeyyad Hamza'dan önce Ali adlı bir şairin *Kıssa-i Yusuf* adında bir eser kaleme aldığını ileri sürmektedir (Mengi 1994: 58-59). Ancak burada adı geçen şairin kimliği hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Agah Sırrı Levend, 14. yüzyılda yaşadığını iddia ettiği Haliloğlu Ali adlı bir şairden bahsetmektedir (Levend 1984: 128). Şeyyad Hamza'dan ayrı olarak 1233 yılında Doğu Türkçesi ile hece vezni ve dörtlüklerden oluşan *Kıssa-i Yûsuf* adlı eserini yazan Ali adında bir şair daha vardır (Büyük Türk Klasikleri, 1. C. 1985: 253; Çağatay 1963: 96-110). Adı geçen şairin bu eseri Kazan'da defalarca basılmıştır. *Kıyssa-i Yosif* adındaki bu eserin yüzün üzerinde el yazma nüshası Tatarlar arasında bulunmaktadır. Bu nüshalardan büyük bir kısmı Kazan'da, bir kısmı Leningrad'ta, bir kısmı da Bakü'de muhafaza edilmektedir. Bakü'deki nüshaların hemen hepsi Kazan'dan götürülmüştür (Tatar Edebiyatı Tarihi I, Urta Gasırlar Deviri 1984: 120). Ayrıca eserin İstanbul Üniversitesi Türkîyat Enstitüsü'nde, Dresden ve Berlin kütüphanelerinde de yazma nüshaları bulunmaktadır. Bu nüshalarla ilgili olarak 1889'da Carl Brockelmann ve daha sonra da Houtsma inceleme ve yayım çalışmaları yapmıştır (Köprülü 1984: 68). Türkiye'de yapılan çalışmalar Ali adlı şair ile Türk toplulukları arasında Kol Gali, Gul Eli vs. gibi adlarla tanınan şairin ortaklığını göstermekten uzaktır. Türkiye'de yapılan çalışmalarda Ali'nin coğrafyası hakkında kesin bir bilgi verilme-

¹ Şeyyad Hamza ile ilgili olarak daha sonraki dönemlerde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Örnek olarak bk. Sadedtin Buluç, *Şeyyad Hamza*, *İslam Ansiklopedisi*, C. XI.

² Agah Sırrı Levend, Anadolu sahası Türk edebiyatında Şeyyad Hamza'dan sonra 32 adet *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin yazılmış olduğunu tespit etmiştir.

miş; eserinin ise Doğu Türkçesi örneği olarak kabul edilebileceği söylenerek geçilmiştir. Konuyla ilgilenen sınırlı sayıdaki araştırmacıdan Agah Sırrı Levend, Orta Asya'da Hakaniye Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçiş sürecinden söz ederken Ali'nin hakkında hiç bilgi bulunmayan Oğuz-Kıpçak dil öğeleriyle karışık olan *Kıssa-i Yusuf* adlı eserinin söz konusu geçiş sürecinin en önemli eseri olduğundan söz etmiştir. (Levend 1984: 92).

Türkiye dışı Türk toplulukları arasında, Kol Ali'nin tıpkı Özbek Türklerinin Ali Şir Nevayi'yi kendi coğrafyalarına mal etmeleri örneğinde olduğu gibi belli bir bölgeye bağlayarak mahallileştirmeye çalışıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Özellikle Tatar Türkleri ve Azeri Türkleri, şairi, kendi coğrafyaları ile birlikte düşünmektedirler (Gul Eli, Gisseyi-Yusif 1995: 3-12; Kol Gali, Kıyssai Yusuf: 1997, 5-13).

Biz 1233 yılında eser veren ve Anadolu'da Ali adıyla meşhur şairin, Türk toplulukları arasında Kol Gali veya Gul Eli adıyla tanınan şairle aynı şahsiyet olduğu düşüncesindeyiz. Tatar yazılı kaynaklarında yer alan tarihî/efsanevî bilgilere göre Kol Gali, Slav öncesi Bulgar şehzadelerinin soyundan gelmektedir. Abdullah Han'ın torunu ve Mirhacı'nın da oğludur. Eğitimi tamamlamak için Harezme giden şair, orada uzun süre bulunmuştur (1176-1220). 1220 yılında Moğol hanlarının Harezme düzenledikleri seferler yüzünden Ürgenç'e kaçmıştır. Bir süre burada yaşayan şair daha sonra memleketi olan Zey'e geri dönmüş ve burada vefat etmiştir (Borıngı Tatar Edebiyatı 1963: 78). Kol Gali'nin bize göre en büyük özelliği Firdevsi'den ve Nizami'den hemen sonra bir Türk şairi olarak söz konusu olan eserini kaleme almış olmasıdır. Onu önemli kılan ikinci özellik ise kendisinin bir Türkistan şairi³ kimliği ile eserini dörtlükler halinde yazmış olmasıdır. Şairin bu eseri 5000 mısraa yakın olup aaab-cccb-dddb şeklinde kafiyelenmiş ve çoğunlukla 12'li hece ölçüsü ile kaleme alınmıştır. Çalışmamızın sonraki bölümlerinde Kul Ali'nin eserinden ve bu eserin Tataristan'daki baskılarından bahsedeceğiz.

Şeyyad Hamza'nın mesnevisi 1529 beyitten müteşekkil olup, aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilât(fâilün)" vezniyle yazılmıştır. Eserin ilk bölümünde, Tanrı'ya övgü ve şükürler sunulmuş (Münacaat); Hz. Muhammed ve imamlar övülmüştür. (Nat) Şair, sebep-i telif bölümü olarak kabul edebileceğimiz beş beyitte (13-17. beyitler) Yusuf kıssasının, kıssaların en güzeli olduğundan ve bu yüzden Kur'an'da da geçtiğinden bahsetmektedir. Ancak burada şunu hemen belirtmeliyiz ki eserin yazıldığını tahmin ettiğimiz dönem içinde klasik manada bir mesnevi-cilik geleneğinin yerleşmediği bilinmektedir. Şeyyad Hamza şüphesiz eserini bir

3 Bu kavramı özellikle kullanmamızın nedeni Kul Ali'nin tıpkı Yunus Emre, Ali Şir Nevayi vs. gibi Türk dünyasının pek çok sahasında bilinen şairlerden birisi olmasıdır.

form içinde sunmaya çalışmıştır. Şairin kullandığı sunuş formu ile daha sonraki yüzyıllarda yazılan mesnevilerin sunuş formu arasında farklılıkların olacağı malûmdur. Şair, on sekizinci beyitle birlikte hikâyeyi anlatmaya başlamıştır (Âgâz-ı Dâstân). Eserde olayın anlatılmasından sonra, son olarak Şeyyad Hamza'nın okuyucudan hayır duası dilemesi ve Tanrı'ya dua etmesi yer almaktadır (Yusuf ve Zeliha 1946).

Tatar Türkleri arasında yaşayan halk anlatmaları içinde zengin bir anlatma geleneğine sahip olan *Yusuf ile Züleyha* hikâyesinin varyantları hakkındaki bilgiler şu şekildedir:

Bu çalışma sırasında incelediğimiz varyant, Tatar Türkleri arasında genellikle *Yosıf Kitabı* adıyla anlatılmaktadır. Bu kısaltma, muhtemelen Kol Gali'nin *Kıyssa-yı Yusuf* adlı eserinden esinlenerek gerçekleştirilmiştir. Söz konusu eser, Kazan'da 1839-1863 yılları arasında on üç defa basılmıştır. Bu neşirlerden bazılarının isimleri şöyledir: *Yosıf ve Zöleyha*, *Yosıf ile Zöleyha'nın Meselesi*, vs (Tatar Halık İcatı-Dastannar 1984: 363). Eserin son baskısı Kazan'da yapılmıştır (Kol Gali, *Kıyssa-i Yosıf*, "Nurmuhammet Hisamov", Kazan 1997). Bu son baskı, Tataristan'da ortak Türk alfabesi ile yapılan ilk neşirler arasında yer almasıyla da önemli bir yere sahiptir (Akkaya 1998: 293-299). *Yosıf Kitabı*'nın Tatar halk yaratıcılığındaki yeri hakkında Nurmuhammet Hisamov'un çok sayıda çalışması bulunmaktadır⁴.

İncelememiz sırasında esas aldığımız varyant, Gorkiy eyaletinin Petyarks köyünde 1924 yılında doğmuş Leyle Alimova'dan, Flora Ehmetova tarafından derlenmiştir. Tatarlar arasında bu varyant dışında anlatmanın otuz dokuz tane daha varyantı tespit edilmiştir. Bu varyantlardan yirmi iki tanesi N. Hisamov tarafından derlenmiştir. Yirmi iki varyantın on beş tanesi Apas eyaletinin çeşitli köylerinde, üç tanesi Aleksiyevski, iki tanesi Çüpreli, bir tanesi Oktyabr, bir tanesi de Şehri Bolgar eyaletlerinin köylerinden derlenmiştir. Hikâyenin geriye kalan on altı varyantı, Flora Ehmetova, N. Kadiyrov, L. Camaletdinov, R. Yagferov tarafından Baltaç, Omsk, Tömen, İrkutsk, Çilebi, Arça, Alabuga, Mineli eyaletlerinde derlenmiştir. Fatih Urmançiyev ve R. Gaynanov tarafından derlenen varyant ise Çuvaşistan'da tespit edilmiştir (Tatar Halık İcatı-Dastannar 1984). Hikâye, Kırım Tatar Türklerinin ilk şairi olarak bilinen Mahmut Kasım tarafından, ilk defa Kırım Tatarları arasında yayımlanmıştır (Berdibay 1997: 175).

Yusuf ile Züleyha hikâyesi Başkurt Türkleri arasında da anlatılmaktadır. Bu-

4 N. Hisamov'un çalışmalarından bazıları şunlardır; *Kıyssai Yosıf Poemasınıñ Halıkta Yeşeyişi*, Kazan Utları, 1974, No: 9; *Kıyssai Yosıf Eseriniñ Halık Versiyaları*, Tezisi Dokladov III Nauçnoy Konferentsiyi Molodih Uzënih, Kazan 1974; *Kıyssai Yosıf Poemasınıñ Halık Poeziyesine Tesiri*, Urta Gasır Tatar Edebiyatı Tarihunnar, Kazan 1981, 23-37; *Kıssai Yusuf*, Kol Gali, Moskova 1978; vs.

güne kadar Başkurtlar arasında altı sözlü varyant derlenmiştir. Bunların Tatar Türkleri varyantlarından ayrılan yönleri, daha kısa olmaları ve söz konusu anlatmalarda bulunan pek çok motifin bu anlatmalarda bulunmamasıdır. Başkurtlar arasında derlenmiş altı varyantın iki tanesi İrimbur (Orenburg) eyaletinde, diğerleri ise Silebi, Baymak, Heybulla ve Ziyaçura şehirlerinin köylerinde tespit edilmiştir (Başkurt Halık İcadı 1982: 331).

Hikâye diğer Türk boyları arasında da canlı olarak yaşatılmaktadır. Bu anlatmalarla ilgili olarak kısa bilgiler vererek geçeceğiz. Ancak, öncelikle şunu söylemeliyiz ki, Sovyetler Birliği döneminde, devrim mantığı tıpkı kahramanlık konusunu işleyen destanlarda olduğu gibi, Yusuf ile Züleyha ve diğer dinî kaynaklı hikâyelerin yayımlanmasına ve incelenmesine izin vermemiştir. Bu sebepten Türk topluluklarının halk anlatmalarını ihtiva eden eserlerin pek çoğunda Yusuf ile Züleyha hikâyesine ait metinlere ve incelemelere rastlayamadık.

Kazak Türklerinin folkloru üzerine yaptığı çalışmalarla oldukça önemli bir yer edinmiş olan Muhtar Avezov, Kazak destanlarını kahramanlık destanları (batırlık jır) ve aşk destanları (ğasıktık jır; lıro-epos) olmak üzere iki grupta incelemiştir. Avezov, Kazaklar arasında *Jusip-Zeliha* adı ile bilinen hikâyeyi aşk konulu destanlar içine dahil etmiştir. Avezov'a göre doğu kaynaklı olan ve bazı büyük şairler tarafından defalarca kaleme alınan bu hikâye, Kazaklar arasında da kendine yer bulmuştur (Avezov: 1997, 132; Berdibayev 1982: 129-135.). Kazak Türkleri arasında İran klasikleri tarafından kaleme alınan *Yusuf u Zeliha* mesnevilerinden bazıları yayımlanmıştır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz arasında Câmî'nin mesnevisi vardır. (Djami, *Yusuf i Zuleyha*, Duşanbe 1964.)

Daha önce de ifade edildiği üzere Azerbaycan Türkleri arasında da hikâye oldukça yaygındır. Azerbaycan sahasında hikâyenin Fars edebiyatındaki formlarının yanı sıra, millî karakterdeki varyantlar da okunmaya ve anlatılmaya devam edilmektedir. Hikâyenin Kul Ali (Gul Eli) nüshası, Azerbaycan'da, Leningrad'daki, Kazan'daki ve Kazan'dan Bakü'ye getirilen nüshalardan yapılan derlemeler yoluyla değişik zamanlarda neşredilmiştir⁵.

Hikâye Türkmenler arasında *Yusuf-Züleyha* adı ile bilinmektedir. Orta Asya Türklüğünün ve bu bağlamda Türkmenlerin meşhur klasik şairi Andalıp'ın aynı isimde bir eseri vardır (Garrıyev 1982: 53; Nurmuhammet Andalıp 1973.). Andalıp, eserini tıpkı Kul Ali gibi dörtlüklerle yazmayı tercih etmiştir. Hikâyenin Türkmenler arasında yaygın olarak biliniyor olmasında, Burhaneddin Rabguzi'nin 14. yüzyılda kaleme aldığı *Kıyasü'l Enbiya* adlı kitabının etkili olduğu yolunda görüşler mevcuttur. Bu görüşlere göre 72 kıssadan oluşan eserin en ilgi

5 Örnek olarak bk. Gul Eli, *Gisseyi-Yusif*, (hzl.Elmeddin Elibeyzade-Ebülfaz Hüseyini) Bakı 1995.

çekici kıssası *Yusuf-Züleyha*'dır (Nurmuhammet Andalıp 1991: 13).

Yusuf ile Züleyha hikâyesinin incelememizde esas aldığımız Tatar varyantının motif yapısı şu şekildedir:

1. Geçmiş zamanda Yakub adında bir peygamber ve onun ilk karısından olma sekiz oğlu vardır.

2. Yakub'un oğullarının her birinin kendilerine göre özellikleri vardır. Bu özellikler şunlardır:

Yahüde: Bir darbesi ile aslanın arka ayağını kırabilecek kadar kuvvetli bir oğul,

—————: *Söz söylemede ustalık derecesinde olan ve şairler serveri olarak nitelendirilen diğer bir oğul,*

—————: *Koştugu zaman herkesi geride bırakan diğer bir oğul,*

—————: *Yırtıcı hayvanları okla öldüren, avcılıkta maharetli diğer bir oğul,*

—————: *Ata çok iyi binen diğer bir oğul.*

...

3. İlk karısı ölen Yakub ikinci karısıyla evlenir ve bu karısından Yosıf ve İbni Emin isimli oğulları ile Diyne isimli kızı olur.

4. Yosıf güzelliği ile bütün ülkeyi kendisine sevdalı hale getiren ve diğer kardeşlerine nazaran babasına daha çok benzeyen bir çocuktur.

5. Yosıf'ın güzelliğinden dolayı onu yanından hiç ayırmayan Yakub, Yosıf'ı diğer evlatlarından daha çok sever.

6. Yosıf gördüğü bir düşü babasına anlatır.

7. Yosıf'ın düşünüy yoran babası ileride onun görklü bir hükümdar olacağını müjdelir.

8. Yosıf ile babası arasındaki konuşmayı duyan bir kardeş, duyduklarını diğer kardeşlerine anlatır.

9. Yosıf'ın kendilerine hükmedeceğini duyan kardeşler Yosıf'ı öldürmeyi planlar.

10. Babalarından da müsaade alarak Yosıf'la birlikte av çıkan kardeşler, Yosıf öldürmeye kastederler ancak bunu yapamayınca çareyi Yosıf'ı bir kuyuya atmakta bulurlar.

11. Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yosıf'ın gömleği kanına kanına bu-

lanarak Yakub'a götürülür ve ölüm emaresi olarak sunulur.

12. Yosif'in ölümüne inanamayan, Yakub Yosif'ı yediği iddia edilen kurtla birebir konuşur ve ondan haber sorar.

13. Yosif'ı kurdun yemediğini anlayan Yakub göz yaşlarına gark olur.

14. Atıldığı kuyudan kervancılar tarafından çıkarılan Yosif, kardeşleri tarafından bu kervancılara köle olarak satılır.

15. Kervancılarla birlikte yolda giden Yosif'in bazı mucizeleri ortaya çıkar. (Tolu yağmurundan yara almadan kurtulur.)

16. Kervancılarla birlikte Mısır ülkesine kadar gelen Yosif, burada hükümdara satılır. Yosif hükümdar ile karısının evlatlığı olur.

17. Hükümdarın karısı olan Zöleyha, yıllar önce rüyasında Yosif'ı görmüş ve ona aşık olmuştur.

18. Yosif'ı Mısır padişahı zanneden Zöleyha kendi çeyizleri ile birlikte Mısır iline gelir, Yosif'in Mısır padişahı olmadığını görür; ancak istemese de Mısır padişahı olan çirkin ve ihtiyar kişiyle evlenir.

19. Zöleyha, Yosif'a beslediği muhabbetin karşılığını bekler. Yosif ile Zöleyha Mısır padişahının olmadığı bir gün mücadele ederler ve bu esnada Yosif'in eteğinin arkası yırtılır.

20. Yosif'in kendisine karşılık vermemesine içerleyen Zöleyha, padişah döndükten sonra Yosif'in kendisine kötülük yapmak istediğini söyler.

21. Padişahın emri ile hakim karşısına çıkarılan Yosif, hakim tarafından suçsuz bulunur.

22. Padişah tarafından Zöleyha'nın isteği üzerine yedi yıl süre ile Yosif zindana atılır. Zindandaki dostlarının düşlerini yoran Yosif dünyada yedi yıl kıtlık olacağını haberini verir.

23. Yosif, Mısır padişahının savaşta ölümünden ve cezasının dolmasından sonra zindandan çıkarılır.

24. Yosif'in muhabbetinden gözleri görmemeye başlayan Zöleyha, Yosif'ı padişahlık tahtına oturtur.

25. Zöleyha Yosif'a olan muhabbetini bir deneme ile Yosif'a ispatlar ve Yosif Zöleyha ile evlenir.

26. Kıtlık yıllarının gelmesi ile birlikte dünya üzerindeki kavimlere yardım eden Yosif padişah, kardeşlerinin kendisine yardım dilemek için geldiklerini öğrenir.

27. Yosif yüzündeki peçenin de yardımıyla kardeşleri tarafından tanınmaz ve yiyecekler vererek kardeşlerini geri gönderir.

28. Diğer sefere İbni Emin'i de birlikte getiren kardeşleri yine yardım alarak geri dönmek isterler, ancak Yosif İbni Emin'i geri göndermez ve kardeşlerine babalarına verilmek üzere bir mektup verir.

29. Yosif'in mektubunu alan Yakub evlatları ile birlikte Mısır ülkesine gider.

30. Yakub yıllar önce kaybettiği evladı Yosif'a kavuşur.

31. Yosif kardeşlerini bağışlar.

Yukarıda epizot sıralamasını maddeler hâlinde verdiğimiz Tatar varyantı ile Şeyyad Hamza'nın *Yusuŕ u Züleyha*'sı arasındaki en belirgin farklardan birisi kardeşlerde kendisini gösterir. Epizot tablosu içinde ikinci sırada belirttiğimiz motifler, Şeyyad Hamza'da yoktur. Olağanüstü güçlere sahip evlat motifi, özellikle Kuzey sahası Türk halk anlatmalarında sıkça karşılaşılan bir motiftir. Bu motif kimi zaman yardımcı kahramanlar motifi şeklinde de karşımıza çıkmaktadır⁶. Anlatıcı, kardeşler arasında adeta bir karşılaştırma yoluna gitmiş, dinleyiciye Yosif'in üstünlüğünü anlatmayı amaçlamıştır. Yosif'in diğer kardeşleri üstün kabiliyetlerine rağmen Yosif kadar kıymetli değillerdir. Şeyyad Hamza nüshası ile Tatar varyantı arasında bu epizotla ilgili diğer bir fark kardeşlerin isimleri meselesidir. Tatar varyantında Yosif'in kardeşleri arasında Yahüde, İbni Emin ve

6 Yirtöşlik destanının Sibirya (Tümen) Türkleri varyantında Yirtöşlik'e mücadeleleri sırasında yardımcı olan olağanüstü güçte kahramanlar vardır. Bunların isimleri şöyledir: *Tavsukkıç*: İki dağı birbirine vurabilen bir yiğittir, *Cirtınlacı*: Yedi kat yer altındaki sesleri duyabilen bir yiğittir, *Külvıpkıç*: Bir gölün suyunu ağzına alabilen bir yiğittir, *Tümgekyarğıç*: Çürük balta ile odunu yarabilen bir yiğittir, *Turgayatuçı*: Turgay kuşunu göz görmü yerden vurabilen bir yiğittir. Bunlar da kendi özellikleri ile diğer insanlardan ayrılmışlardır. Bu kahramanlar yetenekleri ile müteradif bir şekilde Yirtöşlik'e mücadeleleri sırasında yardım ederler. Olağanüstü kahramanlar motifi Altay Türklerinin destanlarından *Maaday Kara*'da da karşımıza çıkmaktadır. Bu kahramanların destandaki yetenekleri şu şekildedir: Biri dolu bir gölü içebilen bir yiğit, bir dağı bir yerden kaldırıp başka bir yere koyabilme kudretinde başka bir yiğit, vs. (Mustafa Aça, *Yirtöşlik Destanının Tatar Varyantı*, Aydın 1997 "Yayımlanmamış Lisans Tezi"; ayrıca bk. Mustafa Aça, *Yirtöşlik Destanının Sibirya (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme*, *Milli Folklor*, 51, Güz 2001, 65-75). *Yosif Kitabı*'nda *Yirtöşlik*'teki olağanüstü yardımcı kahramanlara benzer yeteneklere sahip olan kardeşlerin kahramanlık göstermeleri gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Olağanüstü yardımcıları motifi Anadolu halk masallarında da karşımıza çıkan bir motiftir. *Bamsı Beyrek* boyunun sözlü varyantları arasında yer alan *Beyböyrek* hikâyesi/masalının Erzurum'da derlenen şeklinde *Dağ Tartan*, *Derya Yutan* ve *Dal Kıran* adlarını taşıyan kahramanlar dikkatimizi çekiyor. (Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar*, Ankara 1975, 102.) Bu motifin bulunduğu diğer bir Anadolu halk masalı da *Avcı Mehmet* masalıdır. Bu masalda *Dağları Tartan*, *Yer Dinleyen*, *Araz Yutan* adını taşıyan üç olağanüstü yardımcı, *Avcı Mehmet*'e mücadelelerinde yardımcı olurlar. (Saim Sakaoğlu, *Gümüşhane Masalları-Metin Toplama ve Tahlil*, Ankara 1977, 367-372.) Olağanüstü arkadaşlar motifi, Antti Aarne ve Siith Thompson'un *The Types of the Folktale* adlı kataloglarında 513 ve 514 numarada, *TTV*'de 77 olarak belirtilmiştir. (Antti Aarne – Siith Thompson, *The Types of the Folktale*, Helsinki 1964; Wöifram Eberhard–Perteve Naili Boratav, *Typen Türkischer Volksmärchen*, Wiesbaden 1953.)

Diyne'nin isimleri zikredilmektedir. Bunların dışında herhangi bir isim verilmemiştir; biz de bu kardeşlerin isimlerini çizgi çekerek boş geçtik. Mesnevîde bu kardeşlerden isimleri verilenler şunlardır: Dünya (Öz kız kardeş), Yehud, Şemun, Zabil (Bu üçü üvey kardeşlerdendir), Bünyamin (Öz erkek kardeş). Görüldüğü gibi Şeyyad Hamza da kardeşlerin isimlerini tam olarak vermemiştir. Hikâyenin Tevrat'taki şeklinde kardeşlerin isimlerinden bazıları şöyledir: Raubin, Yahuda, Şem'un, Bünyamin.

Hikâyenin hem Tevrat'taki hem de Kuran-ı Kerim'deki şeklinde kardeşlerin herhangi bir olağanüstü gücünden bahsedilmez. Bu motif bizde hikâyenin Tatarlar başta olmak üzere diğer Kuzey boylarında kıssanın halk masalı havasına bürünerek devam ettiği izlenimini uyandırmaktadır. Ortak bir anlatmanın zaman içinde geçirmiş olduğu tekamül ve bu tekamüle etki eden çeşitlenme, anlatmayı asıl kaynağından uzaklaştırmış, ona kendi coğrafyasının ve anlatma geleneğinin yapısını yüklemiştir. Fuat Köprülü, *Yusuf ile Züleyha* hikâyesinin esasını teşkil eden motifin çok umumi olduğunu ve dünyanın her tarafındaki efsaneler ve masallarda buna tesadüf edildiğini belirtmiştir (Köprülü 1989: 628-629).

Epizot sıralaması içinde 10. maddeden itibaren hikâyenin esas çatışma unsurları başlamıştır. Kardeşleri tarafından öldürülmek istenen Yosif'in kuyuya atılması, anlatmanın bütün varyantların ortak motiftir. Tatar varyantında bu durum kardeş katli ile doğacak günahı ortadan kaldırmak şeklinde açıklanmıştır. Kuyuya atılan Yosif kendi kendine ölecek ve kimse de günah işlememiş olacaktır. Kuyu ya da çukur motifi Türk halk anlatmalarında sıkça görülen motifler arasındadır. Genellikle masalarda görülen bu motifte kuyu ya da çukur yeraltı alemine geçişi sağlayan bir kapı vazifesi görür. Bu motif kimi zaman aşk konulu halk hikâyelerine de sirâyet etmiştir. Nitekim Altay Türkleri'nin meşhur *Alıp-Manaş* destanında, destan kahramanı Alıp Manaş, Ak Kaan'la yaptığı mücadeleler sırasında doksan kulaç derinliğinde bir çukura hapsedilir (Ergun 1997: 111).

Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yosif'in, gömleğinin ölüm belirtisi olarak Yakub'a götürülmesi motifi de incelememiz de üzerinde duracağımız diğer bir konudur. Hikâyenin çalışmaya konu olan Tatar varyantında Yosif'in gömleği üzerinden alınarak karga kanına bulanır ve babası Yakub'a götürülür. Bu durum Şeyyad Hamza'nın mesnevisinde de aynı şekildedir. Ancak tek fark vardır; o da karganın yerini Tatar anlatmasında geyiğin almış olmasıdır. Tevrat'taki ve Kuran'daki kıssalarda da kanlı gömlek motifi aynı şekilde yer almıştır. Olağanüstü güç motifinde olduğu gibi kanlı gömlek motifi de Türk halk anlatmalarında yer alan önemli bir motiftir. **Dede Korkut Kitabı** içinde yer alan *Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyunda* (Ergin 1989: 116-153) kanlı gömlek motifi ba-

riz bir şekilde işlenmiştir. Tekür'ün adamları tarafından düğün otağından kaçırılan Bamsı Beyrek ve kırk yoldaşı Bayburt Hisarı'nda mahkum edilir. Aradan geçen uzun zamana rağmen Beyrek hakkında haber alınamayınca Delü Karçar, Beyrek'in ölüm haberini getirene kız kardeşi, Bamsı Beyrek'in nişanlısı Banı Çiçek'i vermeyi vaad eder. Yalançioğlu Yaltaçuk, Beyrek'in kendisine daha önceden verdiği bir gömleği kana bulayarak Bayındır Han'a getirir. Beyrek'in gömleğini tanıyan Banı Çiçek, Yalançioğlu Yaltaçuk ile evlenmeyi kabullenir (Ergin 1989: 132-133).

Kanlı gömlek motifinin değişik bir şekline *Bamsı Beyrek* boyunun Altay varyantı olan *Alıp Manaş*'ta rastlanmaktadır. Ak-Kaan tarafından, tıpkı Yusuf'ta olduğu gibi derin bir çukura atılan Alıp Manaş'a ailesi tarafından yardım etmek üzere Ak-Köböñ gönderilir. Alıp-Manaş'a sinirlenen Ak-Köböñ çukurun üstüne büyük bir taş kapatır ve daha önceden öldürdüğü bir insanın kemiğini de alarak geri döner. Alıp-Manaş'ın karısını elde etmeyi arzulayan Ak-Köböñ, bu kemiği ailesine getirir ve onun öldüğünü söyler (Ergun 1997: 117-120). Görüleceği üzere Yalançioğlu Yaltaçuk ile Ak-Köböñ'ün amaçları Banı Çiçek'i ya da Kümüçek Aru'yu elde etmektir. *Bamsı Beyrek* destan/hikâyesinin Altay varyantı pek çok mitolojik motifi bünyesinde bulundurmaktadır. Bu motiflerden birisi de şüphesiz kemik motifidir. Eski Türk inaniş sistemini canlı bir şekilde muhafaza eden Altay Türklerinde, kemik hayatın simgesi olarak kabul edilmektedir. Ruhun kemikler vesilesiyle yeniden hayat bulduğuna inanılmaktadır (Roux 1994: 136). *Bamsı Beyrek* boyundaki Yalançioğlu Yaltaçuk tipinin Başkurt varyantındaki karşılığı, Koltaba; Karakalpak, Kazak ve Özbek varyantlarındaki karşılığı ise Oltan ya da Ultan'dır. Hikâyenin Anadolu dışındaki varyantlarının hepsinde bu tipler *Alpamiş* (Özbek), *Alpamişa* (Baskurt), *Alpamis* (Kazak ve Karakalpak) tarafından öldürülür.

Öldürülen kahramanın öldüğüne dâir delil olarak kellesinin kesilip götürülmesi motifi de zaman zaman Türk destanlarında ve halk hikâyelerinde yer almıştır. Ölen kahramanın başının ölüm emâresi olarak götürülmesi motifi özellikle *Kozı Körpeş-Bayan Sulu* destanının muhtelif varyantlarında sonuç epizodu içinde dikkat çekmektedir (Aça 1998: 416).

Yukarıda isimlerini verdiğimiz anlatmaların bazılarında kanlı gömlek motifi hikâyelerin sonunda tekrar karşımıza çıkmaktadır. Kör olan babanın gözlerinin açılması için evladı hatırlatacak herhangi bir şeyin babaya götürülmesi gerekmektedir. Bu motif halk hikâyelerinde Hızır gibi kutsal tiplerin de işe karışması ile dinî motifler arasına girmiştir. Bazen kullanılan objelerin değişebildiği gözlemlenmiştir. Nitekim gömleğin yerini kutsal toprak ya da vücuttan çıkarılan bir parça kan almıştır. *Bamsı Beyrek* destan/hikâyesinde oğlunun hasretinden

gözleri kör olan Bay Büre Beg'in gözleri Beyrek'in serçe parmağını kanatarak babasının gözlerine sürmesi ile tekrar görmeye başlar (Ergin 1989: 151). Azeri araştırmacı Kemal Abdulla, Kam Püre Bey'in gözünün açılmasını mitolojinin dünyası ile izah etmiştir. Abdulla'ya göre gözleri kör olan Kam Püre yitirdiği görme yeteneğinin yerine soyut âleme dönük başka yetenekler edinecektir; meselâ gelecekle ilgili haberler verecektir. Bu durumun olabilirliği kör Şamanlarla ilgili efsanelerle güçlenmektedir. Ancak *Dede Korkut Kitabı*'nın bütünlüğü ve temel tipi göz önüne alındığı zaman, böyle bir durumun olması mitin mantıksal düzenini zedeleyecektir. Yani zaten Oğuzlar arasında olağanüstü vasıfları ile tebarüz etmiş bir Dede Korkut tipi vardır; bu yüzden Kam Püre'nin Dede Korkut'un yerine geçmesi gibi bir hadise söz konusu olamaz; mit bunun olmasına izin vermez. Hikâyeler içinde mitin en büyük temsilcisi olarak Dede Korkut'u gören Kemal Abdulla, Kam Püre'nin gözlerinin açılmasını bu şekilde izah eder (Abdulla 1997: 178-181).

Aynı durum hikâyenin yaşayan sözlü anlatmalarında da mevcuttur (Sakaoğlu 1998: 247-444). Kör gözün olağanüstü şekilde yeniden görmeye başlaması ile ilgili motif halk hikâyeleri içinde özellikle aşk konulu hikâyelerde görülmüştür. *Aşık Garip* hikâyesinin İshak Kemali anlatmasında yıllar sonra yurduna dönen Garip, annesinin kör gözlerine Hızır'ın söylediği şekilde atının ayağının toprağını sürer ve annesi yeniden görmeye başlar (Türkmen 1974: 255).

Kanlı gömlek motifinin Türk halk anlatmaları içindeki kullanılış sıklığını göz önüne alınca ve bu anlatmaların pek çoğunun henüz teşekkül tarihlerinin tespit edilemediğini de düşününce kanlı gömlek motifinin kaynağını hemen ve bütünüyle kutsal kitaplara bağlamaktansa, genel ya da göçebe bir motif olarak kabul etmemiz daha doğru olacaktır. Bunu ifade ederken Yusuf ile Züleyha arasında geçenlerin anlatıldığı hikâyenin ya da hikâyelerin, Kuran'ın inmesinden çok daha önceleri de anlatıldığı olasılığını düşünmek gerekmektedir.

Yusuf ve Züleyha hikâyesinin incelemeye dahil ettiğimiz şekillerinde Yakub'un gözlerinin açılması sırasında yukarıdaki gibi dış etkenler söz konusu olmamıştır. Yusuf'una kavuşan Yakub'un gözleri kendiliğinden açılır. Bu durum daha ziyade Hz. Yusuf'un kutsal kitaplardaki mucizeleriyle eş değerde tutulmuştur. Anlatmanın Tatar varyantında bu mucizelerden birinin ortaya çıkması Yusuf'un hayatını kurtarmıştır. Kervancılarla birlikte giden Yusuf, bu esnada başlayan tolu yağmurundan hiç etkilenmez; ancak kervancılar bu durumdan fazlasıyla mustarip olurlar. Bu durum Hz. Yusuf'un mucizeleri arasında sayılmaktadır.

Yusuf ile Züleyha hikâyesinin hem Tatar varyantında hem de Şeyyad Hamza nüshasında, kardeşlerin Mısır'a yardım almak için gelmelerine kadar anlatı-

lan bölüm tam bir aşk hikâyesi görünümündedir. Züleyha ile Yusuf arasındaki mücadeleler uzunca bir süre devam eder, bu mücadeleler Yusuf'ın zindana atılmasına kadar gider. Aşk konusunun anlatıldığı bu uzun bölüm, kutsal kitaplarda da aynı şekilde yer almaktadır. Aşk konulu Türk halk hikâyelerinin, pek çoğu sevgililerin kavuşması gibi anlatma ortamı içindeki dinleyicinin de istediği bir sonla biter. Kimi hikâyelerde ise trajik son kendisini gösterir. (*Tahir ile Zühre, Kozı Körpeş- Bayan Sulu, vs.*)

Konunun bu düzenine diğer Türk halk anlatmalarında da rastlanmaktadır. Bir vesile ile evinden ve yurdundan uzaklaşan kahraman başından geçen pek çok olaydan sonra yurduna geri dönmek için bir takım eylemlere kalkışır. Türk halk hikâyelerinin Anadolu sahası varyantlarında gurbete çıkmanın sebepleri arasında genellikle başlık parası biriktirme ya da yurdunu terk eden sevgiliyi aramak gibi sebepler yatmaktadır. (*Aşık Garip, Kerem ile Aslı, vs.*) Yurda geri dönme sırasında sürekli olarak bir mecburiyetle karşılaşıldığı dikkat çekmektedir. Yani kahramanın artık yurduna ve evine dönmesi anlatma mantığı içinde gerekli görülmektedir. Fonksiyonunu ifa eden kahraman çoğunlukla mutlu sonu teşkil edecek bir şekilde sevdiklerine kavuşur. Yusuf ile Züleyha hikâyesinde kahramanın eve dönmesi gibi bir durumla karşılaşmıyoruz. Ancak, bu durum yine de mantıksal düzlemde genel yapının dışına çıkmamaktadır. Kardeşlerini ve babasını yanına alan Yosif onlarla birlikte mutlu bir hayat sürer. Şeyyad Hamza'nın mesnevisinde bu son, biraz daha ileriye götürülmüştür. Yusuf'un Zeliha'dan on dört oğlu olur. Yetmiş yıllık bir aradan sonra babasına ve kardeşlerine kavuşan Yusuf, babası Yakup için sade bir ev yaptırır. (Çünkü peygamberler gösterişli saraylarda yaşamamışlardır.) Uzun bir zamandan sonra Hz. Yakup vefat eder. Babasının ölümü ile peygamber olan Yusuf halkı İslamiyet'e davet eder. Reyyan'ın Müslüman olmayı kabul etmemesi üzerine Yusuf'un mucizeleri ortaya çıkar ve Reyyan sonunda Müslüman olur. Bütün bu gelişmelerden sonra ihtiyarlayan Yusuf, büyük oğluna görevini teslim eder. Yusuf'tan önce Zeliha vefat eder; bir süre sonra da Hz. Yusuf vefat eder (Yusuf ve Zeliha 1946).

Kaynağını büyük oranda kutsal kitaplardan alan hikâyelerin Türk edebiyatı geleneği içinde bu denli yayılması konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan Ağah Sırrı Levend'in düşüncelerini aynen aktarmayı gerekli görüyoruz:

Ümmet çağındaki Türk edebiyatında hikâye türünün ilk kaynağı Kur'an'daki kıssalar, dervişler arasında yayılmağa başlayan enbiya ve evliya menkabeleri, din ulularının efsaneleştirilmiş kişilikleri çevresinde beliren söylentilerdir. Dinin emrettiği cihadın eriştireceği şehitlik ve gazilik aşamasının ululuğu inancı, olağanüstü yiğitliklere karşı halkın beslediği hayranlık duygusu, dinin esaslarına

sımsıkı bağlanmak ihtiyacı, bu ortamı hazırlamıştır (Levend 1984: 122).

Şüphesiz bütün dinler kabul gördükleri çevrelerde kendi öğretileri ekseninde ve zamanla oluşan bir edebiyat geleneği ortaya koyarlar. Bu bağlamda kutsal kitaplardan kaynağını alan *Yusuf ile Züleyha* hikâyesi, Türk halkının milli, dini ve insani hassasiyetlerine tercüman olmuş ve bu sayede klasik Türk edebiyatı geleneğinin yanı sıra, Türk sözlü edebiyat geleneği içerisinde de geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Söz konusu hikâye, Türk tahkiyesinin milli ve geleneksel unsurlarını da bünyesine katarak bu gelenek içinde bugüne kadar varlığını sürdürmüştür.

Kaynakça

- AARNE, Antti – Sitith Thompson (1964) *The Types of the Folktale*, Helsinki.
- ABDULLA, Kemal (1997) *Gizli Dede Korkut*, (Aktaran: Ali Duymaz), İstanbul.
- AÇA, Mehmet (1998) *Kozi Korpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, I. C., Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- AÇA, Mustafa (1997) *Yirtöşlik Destanının Tatar Varyantı*, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi.
- AÇA, Mustafa (2001) “Yirtöşlik Destanının Sibiry (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme”, *Milli Folklor*, Güz, 51: 65-75.
- AKKAYA, Ercan (1998) “Tataristan’da Dil ve Alfabe Meselesi Üzerine”, *Türk Dili*, Ekim, 562: 293-299.
- AVEZOV, Muhtar (1997) *Folklor Yazıları*, (Hazırlayan: Ali Abbas Çınar), Ankara.
- Başkurt Halk İcadı**, Öfö 1982.
- BERDİBAYEV, Rahmankul (1982) *Kazak Eposu (Janrlık Jene Stadiyalık Meseleler)*, Almatı.
- BERDİBAY, Rahmankul (1997) *Baykal’dan Balkan’a*, Ankara.
- Borıngı Tatar Edebiyatı**, Kazan 1963.
- BULUÇ, Sadettin, “Şeyyad Hamza” *İslam Ansiklopedisi*, XI. C.
- Büyük Türk Klasikleri**, I. C., İstanbul 1985.
- ÇAĞATAY, Saadet Ş. (1963): *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ankara.
- EBERHARD, Wolfram – Pertev Naili Boratav (1953) *Typen Türkischer Volksmärchen*, Wiesbaden.
- ERGİN, Muharrem (1989) *Dede Korkut Kitabı*, I. C., Ankara.
- ERGUN, Metin (1997) *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı-Alıp Manaş*, Konya.
- ERGUN, Metin -Gaynislam İbrahimov (2000) *Başkurt Halk Destanları*, Ankara.
- GARRIYEV, Seyit (1982) *Türkmen Eposu, Dessenları ve Gündoğar Halklarının Epiki Dörediciliği*, Aşgabat.

- Gul Eli (1995), **Gisseyi-Yusif**, (Hazırlayan: Elmeddin Elibeyzade-Ebülfez Hüseyini) Bakı.
- Kol Gali (1997), **Kıyssai Yosif**, (Hazırlayan: Nurmhammet Hisamov), Kazan.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1980) **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1984) **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1989) **Edebiyat Araştırmaları II**, İstanbul.
- LEVEND, Agah Sırmı (1984) **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Ankara.
- MENGI, Mine (1994) **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara.
- Nurmhammet Andalıp (1973) **Yusuf-Zuleyha: Tañkıda Tekst**, (Redaksiyon: G. Nazarov), Aşgabat.
- Nurmhammet Andalıp (1991) **Dessanlar**, Aşgabat.
- ROUX Jean Paul (1994) **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul.
- SAKAOĞLU, Saim (1977) **Gümüştane Masalları-Metin Toplama ve Tahlil**, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (1998) **Dede Korkut Kitabı (İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar)**, I. C., Konya.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1975) **Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar**, Ankara.
- Şeyyat Hamza (1946), **Yusuf ve Zeliha**, (Nakleden: Dehri Dilçin), İstanbul.
- Tatar Edebiyatı Tarihi I, Urta Gasırlar Deviri**, Kazan 1984.
- Tatar Halk İcatı-Dastannar**, Kazan 1984.
- TÜRKMEN, Fikret (1974) **Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Ankara.0